

ORTA ÇAĞ İKTİSAT ZİHNİYETİNDE ADİL FİYAT KURAMI*Just Price Theory in Medieval Economy*Kürşat Haldun AKALIN¹**ÖZET**

Orta çağ filozofları, fiyat ile yalnızca, hammadde ve üretenerin işgücü bedellerinden ibaret olan bir üretim maliyeti konusu olarak ilgilenmişlerdir. Yine de ilk skolastikler, sadece tüccarı değil bununla birlikte ticaretin kendisini de günahkârlık olarak görme eğilimi içindeydiler. Augustine (345-430), tüccar, sadece kendi emek gücünü karşılayacak kadar kâr etmelidir, diye açıkça bildirmiştir. Böylece, pek çok tüccarın hilekârlık ve sahtekârlık içinde yalana sürüklendiğine işaret ederek, ticaretin kendisinin bir günahkarlık içermediği sonucuna varmaktaydı. Thomas Aquinas (1225-1274) da, adil olan fiyatı, o andaki pazar bedeline göre hesaplanarak satılan malların değerine eşittir, şeklinde açıklamaktaydı. Her şeye rağmen para ve zenginlik hırsı hâlâ öldürücü şiddette bir günahkarlıktı, açgözlülük ve tamahkarlık, kınamanın gözde konuları arasındaydı. Skolastikler, özel mülkiyeti açıkça savunmuş ve ticareti mümkün kılan tüccarın emek gayretine denk uygun bir kazancın elde edilmesine de izin vermişlerdi. Ancak, kanaatkârlığı ve sadeliği aşarak zenginliğe açılan ticari uğraşı, yine günahkârlıktı. Skolastik ekonomi düşüncesinin etkisi, alım ve özgürlüğüne büyük ölçüde izin vermiş olmasındaydı. Pazarda geçerli olan fiyatın adil olmasında ısrar etmişler, ılımlı kârların her yönüyle yasal olduğunu bildirmişler, adil olmayan bir fiyatı yürürlüğe geçirmedikleri sürece de pazarlıkların serbestçe yapılmasına izin vermişlerdi.

Anahtar Kelimeler: Adil Fiyat, Skolastikizm, Orta Çağ Katolikliği

ABSTRACT

The scholastics related the price of an article only to the cost of production, that is to say the price of the raw materials and the labour of the producer. Though the early scholastics had been inclined to regard not only the merchant but trade itself as sinful. Augustine (345-430) declared that the merchant ought to make a profit as compensation for his labour, and also pointed out that the fact that certain traders were guilty of fraud and deceit didnot make trade itself sinful. Thomas Aquinas (1225-1274) declared that a price is just which is equal to the value of goods sold according to the estimation of the market price at that time. Avarice, however, was a deadly sin and the condemnation of covetousness a favorite topic. The scholastics defended private wealth and allowed the merchant a fair return for his labour, but the immoral quest for riches was a sin. The effect of scholastic economics was to allow the merchant considerable freedom in buying and selling. They insisted that in practice the just price was the current market price, declared that moderate profits were quite licit and that bargaining should be unrestricted unless unjust price could be invoked.

Keywords: Just Price, Scholasticism, Medieval Catholicism

¹ Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, haldunakalin@oku.edu.tr

1.GİRİŞ

Mülkün edinilmesini ve kullanılmasını düzen altına alan orta çağın skolastikleri, mal ya da para şeklinde olan mülkiyetin el değiştirmesi işlemini de; yine aynı temel üzerinden, yani özel mülkiyet hakkı esasına göre belirlemişlerdir. Böyle bir değişimin tamamıyla adil olabilmesi için, değiş-tokuştaki adalet temeline göre bir usul takip edilmesi gerekir. Değişimin, aritmetiksel olarak eşitliğin yerine getirilmesini kapsamı gerekmektedir. Değişime konu olan değerlerin, malların satışı ve paranın kullanılarak borç verilmesi olmak üzere iki ayrı sahada değiştirilmekte olduğuna dikkatleri çekeceğiz. Malların alınıp satılması durumunda, adaletle eşitliğin sağlanması prensibini, adil fiyatın yerine getirilmesi düzenlerken; paranın borç alınıp verilmesinde, faiz yasağı etkili kılınmıştır. Adil fiyatla ilgili orta çağ zihniyeti, günümüz araştırmacıları tarafından belki de en fazla tartışılan ve hakkında fikir yürütülen önemli bir konu olmuştur. Ürünlerin satışıyla ilgili daima gözetilen temel haline gelen adil fiyat anlayışı, genel olarak yapılan bütün anlaşmalarda adaleti düzenleyen bir esas haline gelmiştir. Değişimin esas itibarıyla değiş tokuş sınırında kalmış olmasına rağmen, ortak bir değer ölçüsünün doğrudan müdahalesi olmaksızın nesnelere değerinin kesin olarak ölçülmesinin olanaksız olduğu bir ürünün değiştirilmesini kapsamaktadır. Adil fiyatın belirlenmesinde, para, bir değer ölçüsü olarak katkı sağlamaktadır. Gerçekten de, analiz edilebilmesi halinde, adil fiyat düzenlemesinde gerçek değiş tokuşun, paranın aracılığıyla yerine getirildiği gözlemlenir.

Adil fiyatla ilgili makalesinde Aquinas, genellik içeren adaletle ilgili öğretisinin uygulamasını açıklamak maksadıyla, özel bir durum olan ürünlerin satışı konusu üzerinde odaklaşmıştır. Sahtekarlıktan ve dolandırıcılıktan ayrı olarak, ürünlerin alınması ve satılması iki şekilde gerçekleşmektedir. Birinci şekilde, ürünü alan ve satan taraf açısından değişim dikkate alınmakta, bu alış verişin değişime taraf olan tüm kişilerin de ortak yararına göre kurulmuş olduğu gözlenmektedir. Çünkü, birinin gereksinim duyduğu mal ötekisinde vardır, ötekisinin almak istediği mal da kendinde bulunmaktadır. Bir tarafta daha fazla yük getirmeyecek olan bu ortak yarar ve çıkar birliği nasıl kurulursa kurulsun; sonuç olarak, taraflar arasında yapılan bütün alış eriş anlaşmalarında, verilen ile alınan ürünlerin birbirine eşit değerde olması gereğine uyulmak zorunda kalacaktır. Ayrıca ürünün kalitesi, insanın kullanım maksadıyla ilgili olup; satın almak maksadıyla verilen fiyat tarafından ölçülmekte olduğundan, parayı elde etme ve kullanma emeli buradan ortaya çıkmıştır. Bundan dolayıdır ki, ister istenilen fiyat nesnenin değerini miktar olarak aşsın, isterse de bunun tersine ürün değeri istenilen fiyattan fazla olsun, adaletin zorunlu kıldığı eşitlik, alış verişte artık yerine getirilmiyor demektir. Nesne değerinden daha fazlasına satılmakta veya değerinin altında alıcı bulunmaktadır; bu alış veriş adaletsizliktir, haksızlıktır ve yasalara da aykırıdır. Birbirleriyle anlaşma yoluna giren taraflar, paranın aracılığıyla bir değişimi gerçekleştirmek istediklerinde; fiyat, değişim değerinin parasal olarak ifadesi olmalıdır. Adil fiyat, anlaşmadan doğan adaletin temeli olarak, eş değerliliği ifade etmektedir.

2.GENEL HATLARIYLA ADİL FİYAT GÖRÜŞÜ

Adil fiyat anlayışı, Aristo'nun adalet kavramları temeline dayandığı halde, içerik itibarıyla bütünüyle hristiyanlığın özünü kapsamaktadır. Halbuki, kişisel irade ve hür seçim esası üzerinde işletilen sözleşme temelinde kurulan Roma hukuku, alış ve satışlardan doğan anlaşmalara bir sınır getirmemiş ve pek bir kural da koymamıştır. Böylesine kapsamlı bir hale getirilen kuralın bir tek sınırlaması vardı, her şey satıcının kararına bağlıydı. Diocletian ve Maximilian fermanı, bir ürün eğer değerinin yarısından azına satılmışsa, alıcı değerinin tamamını ödemediği takdirde, satıcının mülkünü geri alabileceğini yasal hükme bağlamıştır. (O'Brien 1967; 106) Yine de bu ferman, tamamıyla genel bir durumu kapsadığı halde, bazı araştırmacılar, çiftlik satışı örnek olarak verildiğinden, söz konusu yasanın yalnızca arazi satışlarında uygulanabildiğini, öne sürmüşlerdir. Buna rağmen, bu ferman, kilise babaları tarafından alıntı yapılarak, Roma hukukunda dahi yapılan tüm sözleşmelerin mutlaka eşit zeminlerde gerçekleşmesi gerektiği ve bu açıdan sorgulandığı sonucu çıkarılmıştır. Adil fiyat düşüncesi farklı bir hristiyan tasarımı olarak orijinal şekline, Aquinas'ın yorumlarıyla ulaşmış; ancak on üçüncü asra gelinceye kadar adil fiyat anlayışı, kendine özgü felsefi bir temel üzerine oluşturulamamıştır. Adil fiyat görüşünü ayrıntılı bir şekilde inceleyebilmek maksadıyla, önce, bir satış konusu olarak adil fiyatın içeriği ele alınmakta ve fiyatın yasa yoluyla sabit kılınması yönteminin adil fiyat kuramındaki önemine işaret edilmekte; sonra da, fiyatların yasa ile önceden ayarlanmadığı ve dolayısıyla sabit bir hale getirilmediği durum irdelenmektedir.

Adil fiyatın yasa yoluyla sabit kılındığı durumda, devlet gücüyle fiyatların düzen altına alınmasına ve denetiminin yapılmasına, ilahiyatçılar ile hukuk bilimi uzmanları tamamıyla hemfikir gözükmüşlerdir. *“Satılan tüm malların fiyatları, bütünüyle adil bir şekilde doğrudan yasa tarafından belirlenmesi sonucunda; taşınabilen ve taşınamayan, kiralanabilen ve kiralanmayan, feodal olan ya da olmayan, alış verişe konu olan her şeyde satıcı fiyatın altında satmaya, alıcı da fiyatın üzerinde almaya mecbur değildir. Bu nedenle fiyat, anlaşmalarda gözetilmesi gereken eşitliğin bir tür ölçüsü ve ifadesi haline gelmekte; insanların her an değişen çeşitli ve fırsatçı arzularından dolayı fiyatların kusursuz bir ölçü özelliğinde uygulanmasında büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır. Akli başında birkaç sağduyulu kimseye göre ortalama bir fiyatın kararlaştırılması ve sabit kılınması yoluyla tahmin olunmaktadır. Sivil devlet yönetiminde ise, hiç bir kimse, yasa çıkartıcı otoriteden daha akıllı ve sağduyulu bir özellikte karar verememektedir. En son verilen fiyattan işlem görerek, adil fiyatın sabit tutulmasına çalışılmakta; kişisel rıza ve istek karşısında dahi bunun aşılmasına özen gösterilerek, adil fiyata her zaman ve her koşulda uyulmasına zorlanmaktadır. Kesin olarak bildirilen kurallar içinde belirlenen adil fiyatları her alış verişte uygulamak, prenslerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Prens, fiyatların sabit olmasını, zamanın koşullarını ve insanların durumunu mutlaka dikkate almak zorundadır. Genel bir kural olarak, prens; kiraya verenler, çalışanlar, zanaatkarlar ve tacirlerin kendi konumlarına uygun bir şekilde koruyabilmelerini sağlayacak ölçüde fiyatın düşük tutulması; ile, ödeme gücü olmayan fakir kimselerin yaşamın zorunluluklarını karşılayabilecek kadar yüksek seviyesi arasında bir ortalama bulmak zorundadır. Yasa düzenleyici, öncelikle ihtiyaç sahibi kimsenin toplumsal olarak içinde bulunduğu*

koşullarını dikkate almak zorundadır; nesnelerin bolluk ya da kıtlık miktarları, edinilmesinde karşılaşılan zorluklar, iş gücünün bedeli ile üretimin riskleri gibi konularda irdelenecek esaslar arasında yer almalıdır. Tüm bu etmenler dikkatle hesaba katıldıktan sonra, yasa yapımcısı, adil fiyatı sabit bir konumda tutulmasını sağlamak üzere belirlemelidir.” (Ullmann W. 1969; 41)

Kent yöneticileri, esnaf birlikleri ve kilise tarafından da fiyatların devamlı bir şekilde sabit kılınmasına ve denetiminin sağlanmasına özen gösterilmektedir. İşinde ehil olan kimselerin oluşturduğu otorite tarafından fiyatlar bir kere belirlenip sabit kılındıktan sonra, taraflar, yapacakları anlaşmalarda dahi bu esaslara bağlı kalıp yerine getirmekle zorunlu tutulmuşlardır. Yasa ya da otorite tarafından fiyat, adil bir şekilde bir kere belirlenip sabit kılındıktan sonra, hiç bir kimse, en küçük bir miktarda dahi olsa bu seviyeyi aşamaz, altına çekemez; çünkü yasaya itaat kesinlikle sağlanmak zorundadır. Yine, fiyatlar adil şekilde belirlenmişse, bu seviye, anlaşma yapan taraflarca da, fiyatın değerine eşit olduğundan ve adalete uygunluğundan kesinlikle emin olmalarını sağlayacaktır. Otorite tarafından sabit kılınan fiyatın meşruiyeti, doğal fiyat temeline dayanmış olduğundan; bu ölçünün dışına çıkılması, geçerliliğini kaybetmesine neden olmakta, yapılan anlaşmayı ölü doğmuş saymakta; istemindeki her hangi bir farklılığı da haksız veya hatalı olarak suçlamaktadır. (Ullmann W. 1969; 46) Adil fiyatın yasa tarafından belirlenmediği ve dıştan kurumsallaşan her hangi bir otorite tarafından da düzen altına alınarak sürekli denetiminin yapılamadığı durumda ise, alıcı ve satıcılar kendi iradeleriyle adil fiyat seviyesine ulaşmaktadırlar. Adil fiyat sorunuyla karşılaşan taraflar, öncelikle aralarındaki eşitlik sorumluluğunu bir çözüme kavuşturmalı, ya da, bunu sağlamak maksadıyla ürünün değerine eşit olan ve parasal bir değeri içeren fiyatını belirlemelidirler.

Orta çağın bilgeleri, bir malın değerinin, eşyanın kendinde saklı olan mükemmellik niteliğiyle belirlenmediği kanaatine sahiptirler. “Eğer, bir malın değerini mükemmellik niteliği belirleyecek olsaydı; bir sinek dahi, cansız bir inciden çok daha değerli olurdu. Bir ürünün değerini, bunu talep eden kişinin maddi gereksinimlerini karşılama maksadı derecesinde saf yararlanma veya fayda sağlama ölçüsü de, belirlememektedir. Böyle bir durumda, tahıl tanesi, çok kıymetli taşlardan çok daha değerli görülürdü. Bir nesnenin değeri, insanların isteklerini karşılayacak giderme kapasitesi tarafından belirlenmektedir. Bir nesnenin insanların gereksinimlerini karşılama kapasitesi, şu ya da bu şahsın kişisel isteklerinin giderilmesi derecesiyle belirlenmemekte; topluluğu oluşturan ortalama her seviyeden kişinin gereksinimlerinin tatmin edilmesi miktarı etkili olmaktadır. Genel olarak veya toplumsal düzen içindeki değişim değeri, toplumsal çevre kapsamında oluşmuş takdire göre belirir. Bir nesnenin değerini oluşturan etmenleri irdemiş olan Aquinas, konuyu sistematik olarak ele alabilmiş değilse de, zamanının anlayışına değer hakkında belirleyici bir fikir verebilmiştir. Bir ürünün değeri, her şeyden önce, bunu üretmeyi sağlayan ücretlilere ödenen bedeller özellikle dikkate alınmak üzere üretim maliyeti tarafından belirlenmektedir. Katolik Ansiklopedisine göre, bir ürünün adil fiyatı, onu üretmek için kullanılan işçilere ödenilen adil ücreti yeterince kapsmalıdır. Ücretin yeterlilik düzeyini ise, bu işçiyi, kendi sınıfı içinde benimsenen yaşama standardını devam ettirmeye muktedir kılacak bir miktarda olması belirlemektedir. İmal edilen ürünlerin üretim maliyetini, değerini

meşru kılınmış devamlı bir unsuru olduğundan; üreticinin maliyet unsuru olarak ücretin, ürünün ve çalışmasının değerini uygun şekilde sabit kılmasını gerektirmektedir.” (Ullmann 1969; 49)

İşçi ücretlerinin, üretim maliyetini oluşturan tek etmen olmadığı, yine orta çağın düşünürleri tarafından kabul edilmiş bir gerçektir. Kilise öğretisi, arazi, sermaye ve işgücünün üretimdeki oranlarını en doğru bir şekilde belirlemeye büyük gayret sarf etmekteydi. Değerin bir unsuru olarak bu üretim maliyetlerinin önemi üzerinde duran kilise, tüketim değeri ve üretim maliyetiyle uyumlu şekilde ürünlerin fiyatlarının sabit ve adil bir şekilde ne olması gerektiği konusunda daima bir araştırma içinde bulunmuştur. Sabit fiyatlar üzerinden üretim harcamalarının gerçekleşmesi, bütün bunlardan başka alış verişin son derece dar bir piyasa çerçevesi içinde tutulması, tüketim düzeyinin de çok düşük olması; kamu düzeninin bu özelliklerinden dolayı, sabit fiyat uygulanabilmekte, üreticiler ile tüketicilerin de istikrarsızlık dolayısıyla felaket getirici sonuçlarına karşı korunması olanaklı olabilmektedir. Üretimle ilgili yapılan tüm harcamaları, adil fiyatın tek meşru etmenleri olarak kabul eden orta çağın kilise düşünürleri; bunlar içinde iş gücüne en fazla önemi vermiş olsalar dahi, değer diğer harcamaların toplamından oluştuğunu savunmakta, sabit fiyatlar üzerinde de ısrar etmektedirler. Değeri belirleyen tüm diğer etmenler içinde en önemli olanını emek oluşturduğu, almaya veya satmaya yararlı görülen ürünün fiyat seviyesinin belirlenmesinde en temel etmenlerden birini iş gücüne ödenen ücretler oluşturduğu halde; işgücünün, ürünün değerini oluşturan tek faktör olmadığı bilinmekteydi. Hammadde fiyatları, işgücünün ürettiği ürünün değerinin belirlenmesinde çok fazla etkili olmaktadır. Böylece adil fiyat, meşru zeminde fiyatların sabit kılınmadığı durumlarda, topluluğun yapacağı tahminler esas alınmaktaydı. Kuşkusuz bu demek değildir ki, her satış sırasında fiyatla ilgili verilecek bir karar anında, halkın genel takdiri oylama yoluyla belirlenecektir. Ancak, ürüne ait her hangi bir fiyatın da, o zaman ve o yer için geçerli kılınmış satış koşullarının genel bir eğilimi dikkate alınarak, esaslı şekilde adil olan bir seviyesi hesap edilmek zorundadır. Adalet içinde kalan ve topluluk kanaatini aksettiren adil fiyat, fiyatların sabitliğinin sağlanamadığı durumlarda, ahlaki bir yargıyı içermek zorundadır.

Topluluk içindeki herkes tarafından benimsenmiş kanaat, genel oy hakkını gerektirmediği gibi, herkesin görüşünü bildirmesini de zorunlu kılmaz. Yüksek bir mahkemenin arabuluculuğuyla adil fiyat belirlenmek istenirse, gücünün olduğu kadar güçsüzlerin de ekonomik haklarının adalet anlayışı içinde bütünüyle dikkate alındığı bu yargı önünde; adil fiyat ceza ya da karar şeklinde etkisini gösterecektir. Skolastiklere göre ise, topluluk kanaati, en azından topluluk içinde çok fazla etkili olan ve sözü geçen üyelerinin ahlaki yargılarına dayanmakta; pazarın geleceğinin önceden sezinlenmesini ve sabit kılınmak istenilen değişim oranının önceden belirlenmesini gerektirmektedir. Orta çağın düşünürleri tarafından benimsenilen adil fiyat anlayışının, hiç değişmeyen ve hep sabit kalan bir seviye oluşturduğunu öne sürmek yanıltıcı olur. Aquinas, *‘ürünlerin adil fiyatı, matematiksel kesinliği içinde fiyatların hiç değişmez kılınması demek değildir; bir tür tahmine dayalı olduğu için, çok önemsiz de görünse küçük bir ilaveyi ya da fiyat kırmayı, adaletin dayandığı eşitliği yıkıp mahveden bir girişim olarak değerlendirmez’* (Adelson 1962; 12) demektedir. Dolayısıyla adil fiyat, sabit ve

değiştirilemeyen bir standart seviye olmadığı gibi, bir dereceye kadar geniş kapsamlı ve esnek olan bir fiyattır. Ancak, adil fiyat yasa tarafından sabit kılındığı anda, pazardaki fiyatların, tamamı tamamına ve insafsızca gözlenmesini gerektirmektedir. Değiştokuştta eşitliğin sağlanması üzerine kurulan adaletin, kesin olduğunu ve hiç değiştirilemediğini sanmak yanlış olur, çok geniş kapsamda hoşgörüyü sahip bulunmaktadır, adalet duygusunu incitmediği müddetçe az ya da çok fiyat değişikliklerine katlanır haldedir. Aynı hoşnutluk anlayışı içinde, adil fiyatı ifade eden seviye, günden güne ve yerden yere farklılık gösterebilir ve değişikliğe uğrayabilir. Genel olarak ifade edilen, adil fiyatın, maksimum, orta ve minimum olmak üzere üç seviyesinin bulunabildiğidir. Maksimum ile minimum arasında yer alan fiyat, geçerli kılınmış olsa da; ortalama düzeydeki adil fiyatın gerçekleşmesi de, olanaklar elverdiğince her yerde hedeflenmektedir.

Adil fiyat ölçüsü derecelendirilerek yere, zamana ve kişiye göre farklı seviyeleri kapsamış olsa dahi, sonuçta piyasa mekanizmasına dışardan müdahale esasına dayandığı için, ussal bir içeriğe sahip bulunmaktadır. Bundan dolayı da, topluluğun yargı ile tahminlerini esas almış olan fiyatın sabit kılınması anlayışı, pek çok farklı hali ve koşulu dikkate almakta, her zaman alıcı ve satıcı kesimlerinin haklarını korumaya gayret sarf etmektedir. Şayet taraflar, önceden belirlenmiş veya sabit kılınmış fiyatı, değişen koşullar ve maliyetler nedeniyle adil bulmazlarsa, kendi aralarında adil gördükleri bir seviye üzerinde alış verişi yapabilirlerdi. Ürünün fiyatının alırken hemen ödenmesi ile belirli bir süre sonra gelecekte verilmesi arasında hiçbir ayırım yapılmış değildi. Bu süre içinde ürünün fiyatının yükselmesi halinde, daha fazla bir bedelin istenmesine asla izin verilmez, bu fazlalığın tefecilik kazancını oluşturduğu belirtilirdi. Ürünü satın da parasını hemen almamış olan bir satıcı, sadece, bu miktar kadar malın alıcısına borç vermiş olarak değerlendirilir, süreye karşılık ürünün bedelini aşan aldığı her fazla miktar tefecilik içinde borç vermiş gibi değerlendirilirdi. Bu noktaya Aquinas, kesin bir açıklama getirmişti. *“Adil olarak belirlenmiş fiyattan daha yüksek bir fiyatla ürününü satan bir satıcı, bu artışı alıcının ödemesi gereken parayı geciktirmiş olması dolayısıyla istemekteyse, bu fazla miktar açıkça tefecilik edimidir. Çünkü, fiyat bedelinin ödenmesinin beklenilmesi, özü itibarıyla borç alma gibi olduğundan; gecikmeyi dikkate alarak belirlenen adil fiyatın üzerinde para talep etmek, tıpkı alınan borç için fazladan para istemek gibi bir anlayışı içerdiğinden, tefeciliğe özgü bir davranış olmaktadır. Benzeri şekilde, şayet alıcı, belirlenen adil fiyata uymak istemez ve daha aşağısından ürünleri satın almaya çabalarsa, bu maksatla ürünleri teslim almadan önce eksik ödemeyi yaparsa, tefecilik günahına düşmüş olur. Bir borçlanma özelliğini taşıyan parayı önceden ödemiş olması, adil fiyat üzerinden indirimler yapılarak sonradan teslim koşuluyla malların satılmış olması, tefecilik anlayışının bir sonucudur. Diğer taraftan, malı teslim almadığı ve satıcıya belli bir süre tanındığı halde anlaşulan fiyat üzerinden ürün bedelini tamamıyla ödeyen bir alıcı, belirlenmiş adil fiyatın daha azına satıcıyı ikna etmeyi dilemişse, tefecilik günahı ile cezalandırılmaz.”* (Adelson 1962; 12)

Ürünü geç teslim alma ve peşin ödemede bulunmayı tefecilik olarak gören Aquinas, kredili ve vadeli satışlarda ortaya çıkabilen bozulmaları bile dikkate almıştır. Kredili olarak mal satan bir kimse, teslim edeceği malda her hangi bir zarara uğramışsa;

uğradığı zararın bedelini ödettirmeye kalkıştığı anda, bu davranışı, tefecilik hukukunda yer alan sıradan bir eğilim olarak değerlendirilir. “Adil fiyat seviyesinde belirlenmiş fiyat, hiçbir şekilde yükseltilemez. Fiyat olduğu gibi sabit kalır; ancak, fiyatın haricinde, satıcı uğradığı zararların bedelini açıklayabilir.” (O'Brien 1967; 119) Zarar adı altında ve adil fiyatın dışında, satıcının fazladan bir miktarı talep etmesini hoş gören bu ilkenin uygulanmasıyla, geçerli kılınmış fiyatın üzerinde bir bedelin ödenmesi, alıcı açısından bireysel veya duygusal değerdeki bir konu haline gelir. Bu konuyla ilgili olarak Aquinas, “böyle bir durumda adil fiyat, sadece satılmış olan mala münhasır kalmaz, satışla birlikte satıcının üstlenmiş olduğu zararı da kapsar. Hiçbir kimse kendisinin olmayan bir malı satamamalıdır, böyle bir işe girişmişse, uğrayacağı zararları kendisi üstlenmeli; fiyatın içinde veya dışında, bu zararı karşılayıcı fazladan bir miktarı sonradan alıcısından istememelidir” (O'Brien 1967; 119), demektedir. Diğer taraftan, alıcının söz konusu mala duyduğu bireysel gereksinimini dikkate alarak, fiyatın yükseltilmesi ise, kesin olarak yasaklanmıştır.

3.ADİL FİYAT UYGULAMASININ ELEŞTİRİSİ

Orta çağda kilise öğretisinin düşünsel anlamda ticari hayata doğrudan müdahale ederek, ticarete ürünlerin fiyatlarını belirleyen ve denetim altında tutan otoritelerden biri haline gelmiş olması, adil fiyatın dışında kalan ve hangi bahaneyle olursa olsun talep edilen fazladan miktarın ya da indirimli tutarın haksız olarak nitelendirilmesi, ekonomik gelişmeye çok olumsuz bir etkide bulunmuştur. Adil fiyat öğretisi, sanayi yaşamı için yanlış olan görüşleri beraberinde getirmiştir; orta çağdaki değişime eşitliği sağlayacak adaleti hakim kılma emeli, uygulamada sınırlı ölçüde başarı kazanmıştır. Orta çağdaki pazar koşulları içinde, zaten, rekabet gerçekten yeterli bir düzeye hiçbir zaman çıkamamış olduğundan; fiyatın arz ve talep kuvvetlerince belirlenerek değişikliğe uğraması, rekabet aracı haline gelebilmesi, asla söz konusu bile olamamıştır. Fiyatın rekabet aracı olarak kullanılması isteği, orta çağ düzenlemesinde doğrudan önlenmek istenilen bir eğilim olarak dikkatleri çekmiş; diğer insanların taleplerini dikkate alarak kar sağlanması, belirlenen ölçüler dışında kazanç gayreti içine girilmesi, zorbalık ve gözdağı yoluyla edinim olarak görülerek, şiddetle yerilmiştir. Yetkili otoritelerce belirlenen ve zaman içinde sabit kılınan adil fiyat dışında, indirim veya artırım yoluyla fazladan bir bedelin istenmesi; fakir olan kişilerin fakirliklerini daha da arttıracacağı ve hayati mallar üzerindeki denetimi olanaksız kılacağı için, haksızlık ve günahkârlık olarak değerlendirilmiştir. Belirli bir malın var olan miktarının tamamının, tacirler zümresi tarafından satın alınarak pazardan çekilmesini, adil fiyat sınırları içinde yeniden kendileri tarafından pazara sunulmuş olsa dahi; adalete karşı işlenmiş bir suçtan çok, hayırseverliğe karşı işlenmiş bir günah olarak görülmüştür. Şayet otoriteler belirli bir malın üretilmesini ya da satılmasını tek bir kişinin sorumluluğuna bırakmışlarsa, bu monopolün adil fiyat sınırları içinde kalmasına özen gösterilmesi gerekir.

Devlet tarafından tanınan bir ayrıcalık şeklinde olmayan bir monopolün, ürün fiyatlarını adil fiyatın üzerinde tutma maksadı; evrensel anlamda bir melunluk, Tanrı katında lanetlenmiş bir çabadır. Trithemius, şöyle demektedir. “Her kim ki tahılı, eti ve şarabın tamamı pazardan satın alır, ürün yokluğu dolayısıyla da fiyatların

yükselmesi yönünde bir baskı kurarsa; başkalarından adaletsizce edindiği kazançları içinde para biriktirmeye koyulursa; kilise yasalarına göre, topluluğa karşı bir suç işlemiş olur. İyi idare edilen bir toplulukta, yiyecek ile giyeceklerin alım ile satımını bu şekildeki Pazar kapatmalarıyla hükmü altına alarak ve ihtiyaç sahipleri için alış verişi durdurarak, fiyatları kasıtlı şekilde yükseltmeleri girişimine engel olunur. Kutluk zamanlarında tüccarlar, bu gibi malları satmaktan vazgeçmeyerek, kendilerine uygun fiyatlar üzerinden mal satmak isteyen çıkar sahiplerine karşı, adil fiyatla satışa zorlamalıdır. Her bir topluluk, üyelerinin bu şekilde davranarak; küçük bir sayıdaki insanın, topluluğun geriye kalanlarının haksızlığa uğratılması ve gururlarının kırılması pahasına zenginleşmelerine, lüks hayat içinde cümbüş yapmalarına meydan verilmemelidir. Bundan dolayıdır ki, adil fiyat öğretisi, vurgunculara ve fırsatçılara karşı girişilen mücadeleye, öldürücü etkiye sahip olan bir silahtır. İstifçi bir kimse, fiyat yükseltme emelini taşıdığından, çevresindeki fakirlerin doğal bir düşmanı olarak pazara hükmetmek ister. Böylece, alıcı durumundaki topluluk, satıcıdan daha fazla, korunma konusu olmaktadır” (Adelson 1962; 16) Satıcı bir kimsenin korunmak istenmediğini sanmak, yanlış olur. Alıcı, satıcıya karşı korunurken; satıcı da, özellikle ücret artışlarına ve hammadde alış fiyatlarına karşı korunmak istenmiştir. Otoritelerin tamamı, alıcıya çok az ürün satarak talebi aşırı ölçüde yüksek tutma tasarımının, bir günahkârlık olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Fiyatların sabit kılındığı bir ortamda, üretici için ücretlerin de değişmez olması, kaçınılmayan bir zorunluluk olmaktadır. Ücretlerin, satılabileceği malların piyasadaki fiyatları tarafından belirlendiği ikinci durumda; kullanacağı hammadde satıcılarının ve muhtemelen köle olan yabancı emeğin bedelinden doğrudan tesir görmektedir. Katolik Ansiklopedisine göre, orta çağ ilahiyatçıları, işçiye kendi sınıfı içinde geçerli olan yaşama standardını korunmasına yetecek kadar olan uygun bir ücretin ödenmesini, adil fiyatının bir konusu haline getirmişlerdir.

Adil fiyat kavramına içerik kazandıran ahlak anlayışının hristiyanlığın idealleriyle uygunluğu bir tarafa, ekonomik gelişmeyi engelleyici olan etkisi, hiçbir araştırmacı tarafından yadsınılmamalıdır. “Orta çağ ilahiyatçıların ekonomik analizleri, çok fazla kusurlu olduğu, çare olarak uygulamak istedikleri fiyat teorilerinin de günümüzde asla savunulamaz bulunduğu halde; konuya ahlaki açıdan bakacak olursak, çok değerli sorgulamalarda buldukları, ilgilendikleri koşullar çerçevesinde en yüksek seviyede yararlı olmayı hedeflemiş oldukları, hiç yadsınılamaz. Adil fiyatın uygulamasına yönelik eylemlerinin akıldışlılığı ilk bakışta fark edilemiyorsa da, sağduyu ahlakı oldukça sağlam görünüyorsa da; kurallarıyla ve bunların katı uygulamalarıyla zihinsel bir haklılık kazandırmak istedikleri ekonomik teorileri, bütünüyle hatalıydı. Nispi değerlerine karşın fiyatların sabit kılınabileceği veya değişmez hale getirilmesinin zorunluluğuyla ilgili fiyatın ideal ve adil bir şekilde dışardan belirlemeye yeltenmiş olmaları, her yönüyle saçmalaktır. Orta çağ öğretisinin ve uygulamasının dayandığı değer varsayımı, daha fazla önem kazanmıştır. Değer, herkes için aynı kıymete sahip olabilen nesnel bir kaliteyi içinde barındırmaktadır. Farklı insanların kişisel tercihlerinden ve gereksinimlerinden kaynaklanan değeri içeren mallardan birini; bazı kimseler çok az düzeyde arzu ederken, diğer kişiler farklı şekilde kullanmak istemektedirler. Malda saklı olmasına karşın değer, objektif olmayıp, sübjektif bir özelliğe sahip bulunduğundan; sahip olanların ya da elde etmeyi düşünenlerin değişen

arzu ve maksatlarına göre farklı önemleri sunmaktadır. Değerin sübjektif özelliği dolayısıyla, bir mal için herkes tarafından benimsenilen ideal bir değer tanımlaması bulunmamakta, ideal değer ölçüsü olarak adil fiyat seviyesi kolaylıkla belirlenmemektedir.” (Adelson 1962; 23)

Adil fiyatın belirlenmesinde önemli bir ölçüt olarak kullanılan topluluğun kanaati değerlendirmesi bir bütün olarak topluluğun söz konusu malı satın almak için ödemeye razı olduğu miktarla eşitlenen ürün değeri, böylece bir ölçüde değerlendirilemez kılınmıştır. Topluluğun üyeleri tarafından belirlenen değişim değeri, o zaman içinde, ödemeye hazır olduğu miktar kadar olup; bu tutar, malın yaşama destek olmadaki yararlılığının ve kıtlığının toplumsal tahmini tarafından belirlenmektedir. Malın değeri, ticari alış verişi içinde bulunan insanların isteklerini ve arzularını tatmin edebilme kapasitesine bağlıdır. Adil fiyat öğretisinin öne sürdüğü iddia, belirli bir zaman ve belirli bir yerdeki malın toplumsal değeri ile fiyatı arasında tam olarak bir eşitliği kurduğu fikrine dayanmaktadır. Farklı zamanlarda ve farklı yerlerdeki fiyatların istikrarı veya sürekliliği hakkında her hangi bir fikirde bulunulmamaktadır. Ürünün değerine eşit fiyat zerinden satılması gerektiği varsayımının esas alınmasıyla oluşturulan adil fiyat anlayışında; alıcı ya da satıcı olarak bireyin mal ile ilgili kişisel değerlendirmesine hiçbir önem verilmemekte, orta çağın ilahiyatçıları, nesnenin içinde saklı bulunan özelliğin dışında, düşlerini zorlamaktadır. Topluluğun kanaati üzerine kurulu olan adil fiyat ile açık rekabet yoluyla kendiliğinden oluşan pazar fiyatı arasında büyük bir farklılığın olmadığını öne sürenler de olmuştur. *“İster adil fiyat şeklinde olsun isterse de uygun fiyat seviyesinde gerçekleşsin, değişim oranını belirleyen etmenin ne olduğunu araştırıp açığa çıkartmak zorundayız. Objektif bir standart olmaksızın ve de tamamıyla beşeri güdülerin tesiri altında kalarak fiyatlar üzerinde baskıda bulunmaksızın; hangi etmenleri, adil ve uygun fiyatın belirleyicileri olarak nitelendirebileceğimize karar vermek zorundayız. Orta çağın ilahiyatçıları tarafından benimsenilen topluluğun tahmini üzerine kurulu sabit fiyat anlayışının, günümüz piyasalarındaki pazarlık gayretinden tamamıyla farklı olduğunu hemen açıklamak durumundayız. Piyasada oluşan fiyatın, her iki tarafın da frenlenemeyen ve sınırlandırılmayan şiddetli rekabet girişimlerinin bir sonucu olduğunu, topluluğun en iyi şekilde bilgilendirilen üyelerinin kanaatlerinin burada pek fazla rol oynamadığını söyleyebiliriz. Skolastiklerin yaygın kanaat üzerine kurulan ve sabit kılınmak istenilen fiyat ile günümüz rekabet fiyatı arasında kökten bir ayrılık bulunmaktadır.” (Bentmann 1979; 84)* Günümüz fiyatı büyük ölçüde sübjektif esasları dikkate almaktadır; kişisel tercihlerin rol oynadığı bir fiyatlandırma anlayışında ise, ahlaki bir temel pek gözetilmemektedir.

Aquinas'ın adil fiyat ölçütünü objektif temeller üzerine kurmadığına yönelik eleştiriler de çok dikkat çekicidir. *“Father Kelleber, Aquinas'ın fiyatla ilgili alan araştırmasında, adil fiyatı objektif temeller üzerinde oluşturmadığını belirttiikten sonra; bu ihmalkarlığın nedenini, fiyatların objektifliğinin gayet iyi ve evrensel kapsamda anlaşılabilir olması durumunda teoriyi açıkça değerlendirecek bir temelin olamayacağını belirterek anlatmaktadır. Gerçekten de, Aquinas'ın fiyatla ilgili öğretisi, çok iyi kavranılması halinde, hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek ölçüde sübjektif temeller üzerine kuruludur. Alış ve satışla ilgili yapılan anlaşmalarda objektif bir eşitliğin*

gerçekleşmesini, ahlaki bir yükümlülük olarak gözeten Aquinas'ın teorisinde, bunun biçimsel tartışmasına rastlanılmamaktadır. Father Kelleber, Aquinas'ın ticaretle ilgili irdelemesinde, ucuza alıp pahalıya satılmasını bile meşru bulduğunu, ikna edici bir şekilde açıklamakta; şayet adil fiyat insanların ödemeye razı oldukları bir fiyatsa bunu devamlı ve değişmez kılan etmenin ne olacağı sorunuyla karşılaşılacağı için, sübjektif bir kuramı gayet açıklıkla koruduğunu kesinlikle bildirmektedir. Oysa adil fiyat, değişmez ve sürekli oluşu özelliği nedeniyle, en küçük bir esnekliği dahi içermeyen bir kesinliğe sahip olduğu için, kişisellikten uzak kalması gerekmektedir. Father Kelleber, halkın yaygın kanaati, adil fiyatın genel bir kriteri olduğundan, hiç kuşkusuz, topluluğa ait kanaat de doğası gereği sürekli değiştirilemez bir özellik taşıdığından, adil fiyat uygulamasının saf objektif bir temel üzerine kurulamayacağını, her yönüyle kabul etmektedir. Gerçekte mallar, içerdikleri objektif değerlerine göre değiştirilmektedir; ancak, bu gerçekleşse bile, mallar kendi değerlerini görünüşlerine hakim kılamayacaklardır. Standart değişim ölçeğini, üretim maliyetinin oluşturduğunu kabul etmiş olsa bile, değişik örnekleri arasında malların kesin değerini belirleyen etmenin ne olduğu konusunda tam bir uzlaşa sağlayamayacaktır. Satılmak üzere sunulan malın elbise olduğunu, değerinin de üretim maliyeti temeline göre tahmin olunabileceğini düşünecek olursak; bu ürünü üretmek için gerekli olan zamanın süresine göre veya imalat maliyetine göre değerinin belirlenmekte olduğunu kabul edebiliriz. Bundan dolayı da, değer objektif standardının, satıcıların satmayı umdukları en yüksek fiyat ile alıcıların ödemeye hazır oldukları en düşük fiyat arasındaki sınırları içinde değişikliğe uğrayabileceğini, kolaylıkla anlayabiliriz. Aquinas'ın ifadesine göre, tahmin tarzı, oluşmuş fiyatla ilgili objektif değeri birazcık aşma veya kusurlu kalma eğilimi içine giren insanların yargısından başka bir şey değildir. Paranın yine parayla olan değişiminde, tıpkı malın yine malla olan değişiminde aranılan anlaşmalardaki eşitlik veya eş değerlilik koşulunun temel alınması, beraberinde faiz esasını getirmiştir. Böylece adil fiyat anlayışı, yalnızca mala eş değerdeki parayla alınıp satılmasını zorunlu kıldığı gibi; borçlanmalarda alınan para kadar ödenmesini, her tür faiz isteminin tefecilik olarak değerlendirilmesini kaçınılmaz kılmıştır. Yine de, Father Keller, adil fiyatın nihai bir sınaması olarak, düşük seviyedeki faize niçin izin verildiğini, yaygın kanaatin bunu nasıl uygun bulduğunu, irdelemektedir.” (Bentmann 1979; 89-90) Orta çağlardaki topluluğun genel düşüncesi, harcamalarda makul bir yüzde içinde faiz lehine bir artışa izin verilmesi eğiliminde olduğuna hiç kuşku olmadığı halde; kilise, bu şekildeki bir uygulamayı önlemek ve yürürlükten kaldırmak için sürekli bir mücadele içinde bulunduğuna da hiç şüphe yoktur. Topluluğun kanaatine göre, adil fiyat seviyesinin belirlenmesini doğru bulmasına, ucuza alıp pahalıya satmayı kabul etmesine rağmen, orta çağın adil fiyat teorisini objektif olarak kabul eden pek çok araştırmacı bulunmaktadır. Orta çağ ile günümüz fiyat anlayışları arasındaki temel farklılık, bizim değer görüşümüzün bütünüyle sübjektif bir özellik göstererek, bir malın her bir bireye göre farklı önemlerinin bulunmasıdır. Aquinas ise, değer belirlenmesinde ve malın değerine eşit fiyatlandırmasında tamamıyla objektif olduğu, alıcı ve satıcıların bireysel olarak iradelerinin dışında değerinin ve parasal ifadesi olan fiyatın belirlendiği, kişi ürünü beğense de istemese de belirlenen bu fiyat üzerinden alış verişe zorlandığı bir değişimi esas almaktadır.

4. ORTA ÇAĞ ZİHNİYETİNİN TİCARETE KARŞI TUTUMU

Orta çağın kilise hukukçuları ve ilahiyatçıları, tüccarın eylemini, satmak için aldığı bir malı kullanıcısına aktaran bir işçinin çabası gibi görmüş olduklarından; ticari kazancı masrafı aşan fiyattan arta kalan bir bakiye olarak değil de, işçinin ücreti gibi bir maliyet faktörü olarak görmüşlerdir. Böylece, ticari kazancı, tüccarın bu emeğinin de hesaba katıldığı adil fiyat içerisindeki işgücünün bir karşılığı olarak sınırlandırmışlardır. Tüccarın, üreticisinden alarak kullanıcısına kadar giden bu taşıma çabasının karşılığını aşan her istemi, adil fiyatı aşan haksız kazanç olarak gördüklerinden, günahkârlık şeklinde değerlendirmişlerdir. Bu nedenle, belirlenen adil fiyat sınırlarında ürün fiyatının sabit tutulmasına, büyük önem vermişlerdir. Bir ürünün fiyatının belirlenmesinde objektiflik ilkesinin ağır bastığı orta çağ zihniyetinde, fiyatın meşruiyeti adil fiyat olmasından kaynaklandığı için; ticarete karşı tutumları da özellikle alış ve satışlarda adil fiyatın uygulanmasını zorunlu kıldığı kadar, işgücüne verdikleri önemi de dikkate almayı gerektirir. “Orta çağı bir bütün olarak irdelediğimizde, ticarete karşı besledikleri hoşnutsuzlukları kavrayabilmek için, hristiyan öğretisinin emeğin saygınlığına verilen önemi gereği şekilde değerlendirmek lazımdır. Temel prensip, Yunan ve Roma’da olduğu gibi, işle ilgili uğraşının saygınlığını alçaltmadan ve onurunu hakir görmeden, el hünerleri ile yapılan işin, Tanrı’ya hizmette en soylu hallerden biri olduğunun kabul edilmesiyle ilgilidir.” (Ullmann 1969; 21) El emeğinin bu ölçüde kutsallaştırılmasının ekonomik sahada gösterdiği devrim derecesindeki tesiri, hristiyanlığın tek eşli aile hayatına verdiği önemle insan ilişkilerini etkilemesindeki evliliği kutsal kılmasıyla, neredeyse eş değerde olmuştur.

Ayrıca, “toprağa geri dönünceye kadar, alının teriyle ekmek yiyeceksin; çünkü ondan alındın; çünkü topraksın ve toprağa geri döneceksin; erken kalkmak, geç rahat eylemek, yorgunluk ekmeğini yemek, sizin için boştur; çünkü böylece sevgilisine uyku verir; parasını vermeksizin kimseden ekmek yemedik, fakat birinize ağırlık olmamak için gece gündüz emek ve zahmetle işlemekteydik; bir kimse işlemek istemezse, yemek de yemesin diye öğüt verdik” (Ullmann 1969; 23) ifadelerinde olduğu gibi, hristiyanlığın emekle ilgili öğretisi, Eski ve Yeni Ahit’in her ikisinde de yer alan çalışmayla ilgili emirlerine dayanmaktadır. Kaldı ki, İsa’nın kendisi çalışan bir insan örneğini taşımaktadır. İncil, fakirler arasında vaaz edilmiş, Paul kendisini havarilik görevine adanmış sırada dahi mütevazı işine devam etmiştir. Tefecilerin alışkın oldukları gibi emek saf etmeksizin yaşamak istemenin insanın doğasına aykırı olduğuna inanılmış; çalışmaksızın yaşamaya, en az tefeciliğe karşı çıkıldığı kadar eleştiriye uğramıştır. “Emeğiyle geçinmek, kutsal kılınmıştır. Yalnızca emeğimiz sayesinde Tanrımızı hakkıyla övebilir ve hayranlık duyabiliriz. Kuş nasıl uçmak için yaratılmışsa, insan da emeğiyle geçinmek için doğmuştur. Bundan dolayı, çalışmadan yaşamayı düşünen bir kimse, kendi insanlık doğasına aykırı bir eğilim içine giriyor demektir. Bu nedenle sabrı telkin etmek gayesiyle, manastır sistemi içinde kazanç gayesi taşımayan el işlerine inananlar özendirilmiştir. Her türden el emeğinin hünerli kılınarak çalışmanın sürekli gerçekleştiği manastır örneğinde; bu gibi gündelik çalışmaların, kilise örgütünün idaresiyle olduğu kadar en yüksek düzeydeki zihinsel uygulamaların peşinden gidilmesine aykırı düştüğü düşüncesine kapılmamıştır. El işleri, her şeyin kurallara bağlandığı genel düzenleme içinde, ruhban sınıfından olmayan kimselere emeğin

kutsallığı en güçlü bir şekilde telkin edilmiştir. Kurulan manastırların sonuçlarını dikkatle irdelendiğinde, çalışma üzerindeki sıkı tesirlerinin apaçık bir şekilde ekonomik olduğu derhal fark edilir. Manastırlardan oluşan bu topluluklar, her birini birer hristiyan endüstri kolonisi olarak düşünüldüğü takdirde, en iyi bir şekilde kavranabilir. Bu arada, manastırların, bir emirle değil de, halkın kendi ihtiyaçları doğrultusunda oluştuğu ve biçimlendirildiği, hiç unutmamalıdır. Emeğiyle yaşamak anlayışının, çalışmaya verdiği bu büyük önem ve onur, çalışan insanların gayretlerini kutsal kılmıştır. Emeğiyle iş görmek, çalışmasıyla Tanrının maksudını yerine getiren kişinin, Tanrı'nın işinden kendisine pay çıkartması ayrıcalığını hissetmesi ile kendisini yetiştirmek ve arkadaşına yardım etmek gibi fırsatlara sahip olması şeklinde çifte avantajı bulunmaktadır. Hâlbuki antik dönemlerde endüstriyel çalışma, belirli imparatorların kurumları içinde yürütülür; çalışmanın temeli kölelikte kurulduğu için alçakça değerlendirilirdi. İstilalar sonrasında, barbarların yayılması ve kentlerin de yerle bir edilmesi sırasında, çalışmanın onur ile itibarı iade edilmiş değildir. Kilise ise, İsa'nın bir marangozun oğlu olarak tanındığını ve yetiştirdiğini, havarilerin de basit birer işçi olduğunu açıkça ilan etmekten hiç çekinmemiş; dünyanın bilinmesini sağlayan çalışmanın, zorunlu olduğu kadar onurlu olduğu da, böylece benimsemiştir. Manastırlardaki keşişler, verilen bu örneklerin kutsallığını kanıtlarcasına, antik toplumun reddettiği çalışan insanlara ilgi göstermiş ve yardım etmişlerdir.” (Clarence 1975; 20)

El emeği, takdis edilmenin bir kaynağı haline gelmişti. El emeğine yüksek seviyede itibar edilmiş olması, orta çağlar sırasında ortaya konulan el emeği ürünlerinin bolluğundan da anlaşılabilir. “Orta çağların pek çok zanaatkarının, kullanmakta hünerli olduğu iş aletleriyle veya çeşitli endüstriyel taahhüdü dolayısıyla azizler tarafından himaye edildiği, resimlerde dahi tasvir olunmuştur. Hristiyan nasihatinde, azizlerin uğraşı sahibi kimseler oldukları açıkça bildirildiğinden beri, hristiyanlar, emeğin onuruna sahip olmanın Tanrının şanını yüceltmek demek olduğunu, emeğiyle yaşamının iyi işlerden sayıldığını, çalışmanın ruhu kurtarmanın yolu haline geldiğini, öğrendiler. Çalışmak, dua etmekle yan yana bulunmaktaydı; çalışmak, ibadetten ayrı kılınmış bir uğraşı değildi; ancak çalışmak sayesinde, bir hristiyan, kendi yaşamını daha da mükemmel bir hale getirebilirdi. Çalışırken dua etmek, uğraşısı sırasında Tanrı'nın iradesini yerine getirmek; çalışmayı ibadet seviyesinde kutsal kılmış, çalışmanın özüne ibadeti hakim kılmıştır. Yalnızca el emeğinin kendisinin doğrudan onurlu kılınmamıştır. Bununla birlikte, zihinsel ve ruhani işçilerin var olmasının zorunluluğu üzerinde durulmuş, bu insanların gayretleri her yönüyle değerli kılınmış, her türden emek sarf eden çalışan kimselerin eşit değerinde onur sahibi olmaları gerektiği düşünülmüştür. Ağır ve zor işlerde çalışan işçilerin uğraşısı, Tanrı'nın dürüst yargısının bir gereği olarak, Âdem'in bütün çocukları üzerine yüklenmiş ceza boyunduruğunun kaçınılmaz bir sonucudur. Fakat Âdem'in neslinden pek çok kimse, bu boyunduruğundan kaçıp kurtulmanın yollarını kurnazlıkla arayıp bulmakta, emeğiyle yaşamının onurunu bir kenara bırakıp, yararlı ve gerekli şeylere bolluk içinde sahip olduğundan, çalışmaksızın aylıklık içinde kurduğu yaşama rağbet etmektedir.” (Clarence 1975; 28)

Çalışmadan yaşayanlar içinde, bazıları hırsızlık ve yağmacılıkta bulunmakta, bazıları tefecilik işinden altınları yığmakta, kimisi yalan yere şahitlik yapmakta, fahişeliği veya dolandırıcılığı geçim kaynağı haline getirmektedir. “Sözü edilen bütün bu sapkınlıklar, hayasızlığın sayısız biçimleri arasında yer almaktadır. Buralardan edinilen kazançlarla gerçekleşen zenginlikler, zahmet çekmeksizin ve hiç emek sarf etmeksizin bolluk ve servete kavuşmuş olmanın günahını taşımaktadır. Bu kötü eğilimlere kapılmaktan kendisini kurtarmış olan bir kimse, Tanrı tarafından yükümlü kılındığı dürüstçe ağır işleri üstlenmeye yönelmiş bulunmakla, günahının ağır yükünü omuzlarında toplamış olmaktadır. Âdem’in neslinin akla uygun gelen işlerle uğraşarak her zaman bir yol tutacaklarına pek ihtimal verilmemekteyse de, ilk babalarının günahından dolayı duyduğu mutsuzluğu ve pişmanlığı gören Tanrı’nın; dürüstlüğü emretmek, yaşaması için gerekli olan şeyleri elde etmek için çalışmanın zahmetine katlanmasını mukadder kılmasıyla, onları, sabırla ve tahammülle gayet zahmetli bir yola sürdüğüne, inanılmıştır. Âdem’in nesli içinden çıkan köylüler, el sanatlarıyla uğraşan esnaflar; kendileri ve diğer insanlar için ağır işlere girişmekte ve fiziksel uğraşmayı gerektiren zahmetlere katlanmakta, insan yaşamının devamı için zorunlu olan ürünleri sağlamaktadırlar. Diğer insanlar ise, servetinin başında durarak insanların ihtiyaçlarını karşılamış olmakla, onurlu şekilde gayret sarf etmekle; kazanma hakkına da sahip olmaktadır. Emeklerini sarf etmekle, barış içinde sevinç duymayı, emniyet içinde işini görmeyi, yaşamaları için de kazanmayı hak etmektedirler. Aynı karşılıklar, ruhani sahada gayrette bulunanlar için de geçerlidir.” (Clarence 1975; 36)

Her çeşit emek gayreti, onurlu ve zorunlu görüldüğünden, bunların hepsinin de ödüllendirilmeyi hak ettiği sonucuna varılmıştır. Çünkü Aquinas şöyle demektedir : “İnsan yaşamı için pek çok şey gerekli kılınmıştır, hiçbir insan yaşamı için vazgeçilemez olan bu şeyleri tek başına ve kendisi için temin edemez, bu nedenle farklı işlerin farklı kimseler tarafından yerine getirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bundan dolayı, insanların bazıları toprağa fidan dikip ürününü hasat etmekle uğraşırken, bazıları da koyun ve sığır yetiştirmektedir. Bir kısmı inşaat işiyle uğraşırken, diğerleri taş ve kum getirmektedir. İnsan yaşamı, yalnızca maddi işlerle ilgilenmekle sınırlı kalmamakta, dünyevi ilgiler üzerinde yoğunlaşmaktan kendisini kurtararak ruhani sahaya yönelen ender kimselere de rastlanılmaktadır. Farklı insanlar arasında çeşitli işlerin dağılımı, Tanrı’nın takdiriyle uyumlu olmaktadır.” (O’Brien G. 1967; 141) O halde her bir uğraşımın hakkını vermeli, insan yaşamı için kaçınılmazlığını kabul etmeli, uygun düşen ödülünü de çok görmemelidir. Zira bu uğraşmaların her biri, insan yaşamı için kaçınılmaz sayılan ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneliktir. “İnsanların ilgisini çeken farklı uğraşmaların, neyi hak etmiş olduğunun değerlendirilmesine göre, çok iyi şekilde benimsenmiş onur hiyerarşisi derecelendirilmesi yapılmıştır. Aristo, sürekli şekilde sıkı ve disiplinli çalışmayı, sahip olunan iyelikler ve paradan ibaret karşılıklar olmak üzere iki kısma ayırmış, edinilen yetenekleri ise paradan çok üstün görmüştür. Sahip olunan iyelikler olarak, aile, toplumsal yaşam, doğal servetin üretilmesi gibi birey için de yararlı olan etmenlere sahip olmakla, en onurlu ve en doğal bir yaşamı da hak etmiş bulunmaktadır. Ancak, insan için gerekli olan diğer uğraşmalar da hakir görülmemelidir. Aynı şey, ticaretle ilgili olarak da söylenebilir. Çalışmayla ilgili edinilen ustalık ve maharetin değeri, bu uğraşımın genel olarak ilgili bulunduğu bütün malları kapsamak üzere de söylenebilir.” (Herlihy 1968; 21)

Girişilen uğraşlar, türüne göre sınıflandırılmış ve farklı kutsallık seviyelerine ayrılmıştı. Ekin yetiştirme ve ürün alma şeklindeki tarımsal faaliyet en yüksek bir önemi taşıırken, bundan sonrasını imalat ve en sonuncusunu ise ticaret yer almaktadır. Farklı mesleklere katılmanın sonucunda elde edilen farklı sınıflardaki mallar da, kesin olarak bir kutsallık derecelendirmesine göre sıraya dizilmişlerdi. Taşınmaz malların taşınabilir olanlara göre icra ve haciz yoluyla mala el konulmasına karşı sığınmada daha fazla değerli olduğu düşünülmüş, taşınabilir malların da paraya göre daha değerli olduğu sonucuna varılmıştır. Aquinas, sığırların üremesi, hububatın yetiştirilmesi ve avcılığı kapsayan tarımsal etkinliğe ilk sırada yer verirken; barınma ve bayındırlık gibi insanların maddi gereksinimlerinin karşılanmasına katkıda bulunan imalat uğraşlarına ikinci derecede önem vermekte; ancak üçüncü seviyeden işlerden gördüğü idari görevlerden sonra ticareti meşru kılmaktadır. *“Aquinas’ın görüşünde, çiftçi, her yönüyle korunmuş ve teşvik görmüştür; el emeğinin üretken faaliyeti kraldan en aciz kimseye varıncaya kadar bütün insanlık içinde özellikle onurlu kılınmış ve Tanrı’nın nezdinde en hoşnut olduğu bir uğraş olarak görülmüştür. Dünyevi uğraşının sınıflandırılması içinde itibar edilen en önemli ölçüt, insan ihtiyaçlarını karşılama derecesinin yanında, Tanrı’nın hoşnutluğunu sağlama gayesi ve özelliği olmalıdır. Yine de, insanların uğraşları, içerdikleri önemlerine göre iki ana kısımda değerlendirilmiştir. (1) Kilise örgütü içinde yürütülen ruhun kurtuluşuyla ilgili hizmetleri görenler, hukukçular, askerler, köylüler, esnaflar ve tüccarlar olmak üzere; topluluk içinde gereksinim duyulan malların miktarını arttıranlar veya toplumun gelişmesine katkıda bulunanlar, onurlu bir uğraş içindedirler. (2) Faizciler, malı pazardan çekip yüksek fiyata satmak isteyen istifçiler, adil fiyatı hiçe sayıp ürünü ucuzaya kapatıp pahalıya satan tamahkârlar, ödemeye vade tanıdıkları için fiyatı yükselten haris tefeciler; rezil bir çaba içindedirler.”* (O'Brien 1967; 145)

Zihinsel veya bedensel bir çabayı gerektiren tüm uğraşlar, içerdikleri zorlukları kadar, ödüllendirilmeyi de hak etmektedir. İster panayır gezen türünde olsun, isterse de ülkeler arasında ticaret yapan büyük tüccarlar etkinliğinde gerçekleşsin; ticaretle neyin ifade edildiğinin açıklığa kavuşturulmasının büyük önemi bulunmaktadır. Ticaretin içerdikleri anlamı bakımından Aquinas tarafından verilen bir tanım, kendisinden sonra gelen bütün yazarlar tarafından benimsenilmiştir. *“Ticarette uğraşan bir kimsenin işle ilgili uğraşısı, nesnelere değiştirilmesini kapsamaktadır. Aquinas’a göre, değişimi yapılan nesnelere iki özelliği bulunmaktadır. Ticaretin birinci özelliği, nesnelere doğal niteliğidir, yaşamın gereksinimlerini karşılamak amacıyla mallar bir başka mal ile değiştirilmekte veya para karşılığında alış verişe konu olmaktadır. Bu yönüyle ticaret, uygun bir ifade kullanılacak olunursa, tüccarlarla doğrudan bir bağlantısı olmaktan çok, ev halkına veya devlete yaşamın zorunlu kıldığı malzemelerin tedarikini üstlenen kâhyaların veya hür hizmetçilerin çabalarını kapsamaktadır. Değişimin ikinci özelliği ise, para kazanmak gayesiyle malın alınıp satılmasıdır, ürün yaşamın zorunluluklarını karşılamak için satın alınmamakta, satılarak daha fazla para elde etmek gayesiyle, yani kâr elde etmek için alınmak istenmektedir. Bu türden bir değişim, doğru ifade etmek gerekirse, tacirlerin işi olmaktadır. Aquinas’ın bu tanımlamasında değişim ya da satış şeklinde gerçekleşen ürünlerin alınması ile satılması işlemine ticaret özelliğini kazandıran etmenin kâr etmek gayesinin olması, çok dikkat çekicidir. Satın*

aldığı fiyattan daha fazlasına satan herkes tüccar değildir, fakat sürekli olarak aldığı ürünü fazlasıyla satabilen bir kimse tüccar olabilmektedir. Bu uğraşının tam tersi bir şekilde satmak için değil de sahip olmak maksadıyla satın almış olmasına rağmen, daha sonra, her nasılsa satma arzusunu hissederek satmışsa, bu alış veriştten kâr etmiş dahi olursa, ticaret yapıyor denilemez. Yine de bu alış verişini yasaya uygun bir şekilde yürütmesi gerekmektedir, çünkü daha iyisini elde edebilecektir. Böylece, üründe zaman ve yerin değişmesi nedeniyle kurulan değişimde daha yüksek değerle değişim yapılmış, ürün bir yerden başka bir yere taşınarak çeşitli tehlikelerle yüz yüze gelmiş, ya da el değiştirerek daha da değer kazanmıştır. Bu anlamda, ne alış ve ne de satış olmamışsa, bu haksızlıktır. Aquinas'ın ticari alış verişle ilgili yaptığı bu tanımlamanın belki de en önemli yeri, bir ürünün durduğu halde kendiliğinden değer kazanması olayının asla dikkate alınmamış olması, satıcının hizmetleriyle daha yüksek fiyata satılabileceğinin, asla düşünülmemiş olmasıdır. Ürünün değerinde ortaya çıkabilecek bu türden bir değer artışı, bir karşılık olarak asla görülmemektedir. Skolastik anlamı içinde ticaretin özünü, kazanç maksadıyla, alış fiyatının üzerine çıkan bir bedelle satışının gerçekleştirilemeyeceği oluşturmaktadır.” (O'Brien G. 1967; 152)

Ticaretin meşruiyeti, bu anlamıyla yalnızca aşamalı olarak kabul edilmektedir. “Kilise Babaları, tek bir sesle ticareti kınamaktan, alış veriş uğraşısının ruhu tehlikeye atan tuzaklarla dolu olduğu için kaygısını taşımaktan, çekinmemişlerdir. Tertullian, kazanç maksadı taşımaksızın kesinlikle ticaretin yapılamayacağını, haris ve tamahkâr olmaksızın da kar gavesiyle davranılamayacağını, öne sürmüştür. Bundan dolayıdır ki, para biriktirme ve mal edinme tamahkârlığı, tüm ticari faaliyetlerin zorunlu bir temeli haline gelmektedir. St. Jerome'ye göre, ticari alış veriş sonrasında bir tarafın kazanmış olması demek, diğerinin mutlaka zarara uğratılması demektir; alış verişte zarara uğratma olmaksızın, kazanç sağlanamamaktadır; her alış verişte, ticaret, taciri hilekar ve sahtekar kılmak için, ahlakını bozucu ayartmalara uğratmak için çok fazla tuzakları beraberinde getirmektedir. Augustine, her ticaretin kötülük içerdiğini, insanların zihnini hakkı aramaktan ve doğruluğa dayanmaktan alıkoymakta olduğunu, yalnızca Tanrı yolunda var olan dürüstlük ile sevgiyi yaşamaktan uzak kaldığını, ticaretin corpus juris canonici (katolik hukuk) içinde somutlaştırılması fikrini geliştirdiğini, açıkça ilan etmiştir. Başlangıçtaki bu fikre göre, hiçbir ayırım gözetmeksizin ve bir ölçü de getirmeksizin ticari faaliyetlerin tamamı kınanmış, durumun gerektirdiği şekilde daha fazla bir deneyim edinilmesine gereksinim duyulmamış; papa Leo tarafından ‘ticaretin kendisi, ne iyidir ve ne de kötüdür, ancak yerine getiriliş maksadına göre, dürüstlük içinde yapılışına veya hilekârlığa alet edilmesine göre iyi ya da kötü olarak nitelendirilmelidir’ anlamındaki ifadesine gelinceye kadar, öyle çok büyük bir adım atılmış da değildir.” (Herlihy 1968; 26)

Skolastikler, kilise düşünürlerinin yazdıkları metinlere dayalı olarak ticareti yalnızca kınamakla kalmamışlar; ticareti, Tanrı'yı anmaktan alıkoyma, kötüye yönlendirdiği yargılarıyla ruhun kurtuluşunu tümüyle engelleyen bir uğraşı olarak görmüşlerdir. Malı ucuza alıp, daha pahalı olarak ihtiyaç sahibine satılmasını; haksız kazancın kaynağı olarak gördüklerinden, kar maksatlı ticareti, insanı dolandırmanın bir başka yolu olarak kabul etmişlerdir. Ancak, Aquinas, insan yaşamındaki ticaretin gerekliliğini görmüş, ticari faaliyeti bütünüyle kınayıp, inanan insanları alım satım işinden uzaklaştırmanın

yanlışığını kabul etmiş bir ilahiyatçıdır. Aquinas'ın zamanına gelindiğinde, ticaretin zorunluluğu bütünüyle kabul edilmiş olduğu, 'De Regimine Principum' eserinin metinlerinde açıkça görülür. *"Her hangi bir ülkenin refahını arttırabilmenin, muhtemel iki yolu bulunmaktadır. Birincisi, insan yaşamı için zorunlu olan tüm nesnelere üretilmesini sağlayarak ülkede bolluğa neden olan bereketinden dolayı besi ve hayvan yetiştiriciliği çok daha değerli görülmüş; diğeri ise, insanların gereksinimlerini gidermek amacıyla üretilen ürünün bir yerden başka bir yere götürülmesini kapsayan ticari faaliyet bir o kadar değerli bulunmamıştır."* (O'Brien 1967; 147) Orta çağ zihniyeti, ürünün üretimine büyük değer vermiş, malın ticaretini haksız kazancın kaynağı olarak görmüştür. Üretilmiş üründen kar etmenin tek yolu vardır, değerinin altında satın almak ve değerinin üstüne satmaktır. Her ikisi de adil fiyat anlayışına aykırı olduğu, muhatabını zarara uğrattığı, başkasının emeğinden yararlanılmasına dayandığı için; hilekârlığın, tamahkârlığın ve haksızlığın üzerine örtülen bir örtüdür, ticaret. Bu nedenle Aquinas'ın ticarete karşı tutumu gayet açıktır. *"Bir devlet, ülkedeki zenginliğin topraklarından elde ettiği ürünlerden gelmesine çok daha fazla önem vermeli, ticaret yoluyla edinilecek kazançlara asla itibar etmemelidir. Bir devlet, savaş sırasında kendi varlığını devam ettirebilmek endişesiyle bir grup tacirler zümresini himayesi altına alarak, tüccarların aralarındaki iletişimin kopmasıyla yiyecek kıtlığının çıkacağı kaygısını asla taşımamalıdır. Kaldı ki, yabancı tüccarlar zümresinin ülkeye akın etmesiyle birlikte, ülkedeki pek çok kimsenin ahlak anlayışı tehlikeye girecektir. Şayet ülkedeki insanların bir kısmı kendilerini ticarete adayacak olurlarsa; artık kapı, ahlaksızlıklara, fahişelere ve haksız kazançlara karşı ardına kadar açık kalacaktır."* (O'Brien 1967; 149)

5.AFFOLUNMAZ TAMAHKÂRLIK GÜNAHI: KAZANÇ EMELİ

Tacirler, alışverişlerinde daha fazla kazanç sağlama emelini taşıdıkları anda; hırs ve tamahkârlık, haksızlık ve hilekârlık pek çok vatandaşın yüreğinden çıkacak, kolay kazanç günah yolundaki harcamayı da beraberinde getirecektir. Bu nedenle tacirin her alışverişinin, kendisinin tam zıttı konumunda bulunan, mümkün olduğu ölçüde, askeri bir güç denetiminde takip edilmesi gerekmektedir. *"Tacirlerin hepsi, el emeğiyle bir şeyleri üretmek zahmetine katlanmaktan hep geri durmuşlar, yaşama zevk veren güzel şeylere, alıp satarak edindikleri bol kazanç yoluyla sahip olmak istemişler; mücadeleden uzak halleriyle zihinleri yumuşamış, bedenleri takatsizliğe uğramıştır. Bu nedenle, askeri uygulamalara karşı, asla ayak uyduramaz bir hale düşmüşlerdir. Bundan dolayı, mükemmel bir devlet, ticaret uğraşısını çok daha ılımlı bir hale getirmelidir. Aquinas, kolaylıkla bir günah yolu haline gelebilmesi, haksızlığa ve tamahkârlığa çabucak kılıf olabilmesine rağmen, ticaretin tamamını ve bütün satıcılarını kınamamış, yasaklanmasını da kesinlikle doğru bulmamıştır. Ticaretin, toplumsal yaşam için zorunluluğunu görmüş olan Aquinas, kilise babalarının önceden yapmış olduğu gibi hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün ticari hayatı kınamamış, gayri ahlaki ve gayri insani bulmamış; meşruiyet sınırları içinde kalmak koşuluyla, Tanrı iradesini yerine getirme güdüsüyle, kanaatkârlık içinde yapılan ticareti hoş görmüştür. Aquinas şöyle demektedir : 'Ticaret, bütünüyle kınanılacak bir uğraşı üzerine kuruludur. Çünkü ticareti kendi yalın haliyle ele alıp irdeleyecek olursak, kazançla*

karşı duyulan aç gözlülüğün bir tatmin yolu olduğu, alış ve satışta tarafları zarara uğratarak daha çok paraya kavuşmada kişiyi tamahkâr kıldığı, kendisi hiçbir şey üretmemiş olsa da başkalarının emeğinden sınır tanımaksızın menfaat edinme yoluna girdiği, harislik duygusuna teslim ettiği şeklindeki yargılarıyla karşılaşırız. Bundan dolayıdır ki, bunca günahkar içeriği içinde mal alım ile satımı, kesin olarak alçaltılmalı ve hakir görülmeli; ticaretin kendi günahkar doğası nedeniyle de erdem ve dürüstlük sahibi bir kimsenin uğraşısı olamayacağı, doğruluk içinde insan ihtiyaçlarının karşılanmasını kapsayan gerekli hedefe ulaşmadan kişiyi yeterli kılamayacağı kabul edilmelidir.’ Aquinas’a göre, her alış verişi sonrası edinilen kazançla, ticaret sona ermeyecek, emek sarf ederek üretmeksizin sağladığı kazançla kişi erdemden ve iyi ahlakından pek çok şeyini kaybetmiş olarak çıkacak; dürüstlük ve sevgi yerine hilekârlık ve tamahkârlık duygularını baskın çıkartarak günah yolunu açacaktır.” (O’Brien 1967; 148)

Sadece gerekli görülen sınırları içinde tutulan kazancın dürüstlük halinde elde edilmesi asla önlenmemeli, bu nedenle de ticaret bütünüyle yasa dışı sayılmamalıdır. “Bir kimsenin son derece ılımlı kazanç emeliyle, kendi ailesinin geçimini sürdürmek veya muhtaç olanlara yardım etmek için ticari kazanç elde etme isteğini hissediyorsa, böyle bir kişi engellenmemelidir. Benzeri şekilde, bir başka kişi de, örneğin ülkedeki insanların ihtiyaç duydukları halde bulunamayan bir malı getirerek halkın yararına ticaret yapmayı görev edinmişse, bu gayretinden dolayı da bir kazanç gayesi olarak değil, emeğinin karşılığı olarak alış verişinden kendisine bir miktar kalıyorsa, kendisini bundan yoksun kılmamak gerekir. Böylece, Aquinas sayesinde, topluluğun yararı için pazardaki ürünün miktarını çoğaltmak gayesiyle adil fiyat sınırlarında kalan ürün alış verişinde bulunan tüccarın, aşırıya kaçmayan kazancı meşru kılınmıştır. Üstlendiği zahmetinden dolayı sonuçta edindiği aşırıya kaçmayan bu ticari karı haklı kılan, Aquinas, meşru ticaretin dayanağı haline getirdiği başkalarına yardım etmek için menfaatinden vazgeçme duygusunu esas almıştır. Bu duygu, kısaca şöylece ifade edilmektedir: Doktor, bir tacire, ürünlerini aldığı fiyattan geri satmayı ister misin, diye sormaktadır. Tacir, şöyle cevap vermiştir. Aldığım fiyata kesinlikle satmak istemem. Eğer böyle yapmış olsam, benim katlandığım zahmetimin karşılığı ne olur? Ancak, satın almaktan daha fazlasına satabildiğim takdirde, kendimi, eşimi ve ailemi geçindirebilmek için gerekli olan parayı garanti edebilirim. Aquinas’la birlikte, ticarete karşı beslenen kuşkular dağılmış, harisliğin ve haksızlığın yolu haline getirilen ticaret, meşru sınırları içinde kalınması koşuluyla, kaçınılmaz görülmüştür. Orta çağ Katolikliğinin fıkıh üstatları ve ilahiyatçıları, ticaretin Aquinas tarafından açık ve seçik bir şekilde tanımlanarak, adalet sınırları içinde haklı çıkarılması sonrasında; hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek derecede, ticaretin gerekliliğini kabul etmişlerdir. Trithemius şöyle demektedir, Onurlu bir tüccar, çok fazla kar etmeyi düşünmediği gibi, Tanrı ile insan arasında vazedilen yasalara tüm alış verişinde bağlı kalan, ihtiyaç sahibi birini gördüğünde ticari malından veya kazancından yettiği kadarını karşılıksız olarak hoşnutlukla verebilen, bir kimsedir. Böyle davranması halinde, emeğiyle ürün üreten bir işçi ya da çiftçi kadar onurlu ve saygın olmayı hak etmektedir.” (Herlihy 1968; 49)

Fakat Orta Çağ ilahiyatçılarına göre, tacirlerden yok denecek kadar azı böyle bir dürüstlük ve özveri içinde bulunabilmekte, hemen hepsi kazançlarını daha da

arttırabilmek için ticari kâr sınırlarını yeterli bulmadıkları için çok kısa bir süre sonra adil fiyatı aşan istemleriyle birer tefeci haline gelmektedir. “Ticari ilişkilerin ve işlemlerin tamamında daima onurlu ve namuslu kalabilmek, bir tefeci haline gelmekten kendisini kurtarabilmek, neredeyse imkânsız gibi bir şeydir. Var olan hiçbir topluluğun ticaret yapmadan yaşayabilmesi nasıl olanaksızsa; aşırı kar emelini taşıyan ticaret de, hayırlı olmaktan, çok zararlı ve yıkıcı olmaktadır. Çünkü kaçınılmaz şekliyle ticaret, daha fazla kazanç arzusunu tatmin edemediği ölçüde, kar ve altın tamahkârlığını kişinin zihninde ve yüreğinde içten içe besleyecek, tüccarı lüks hayat içinde zevk düşkününe haline getirerek, günaha bağlılık duyacak; böylelikle de topluluğun gücünü kırarak, birliğini ve dayanışmasını mahvedecektir. O halde ticaret, tamamıyla men edilmediğine göre, devamlı bir kontrol altında bulundurulmak istenecektir. Ticaretin kontrol altında tutulması için, iki özel kuralın uygulanması gerekmektedir. Birincisinde, ticaret, devlete ve topluluğa yararlı bir hale getirilmelidir. İkincisinde ise, bu maksatla fiyatlar; katlanılan zahmetlere, sağgörüye ve ticareti üstlenen kişinin girdiği risklerine göre dikkatlice belirlenmelidir.” (O'Brien 1967; 149-150) Her şeye rağmen, Aquinas'ın, ticareti tamamıyla tarafsız bir bakış açısıyla irdelemediği söylenemediği gibi, iyi niyetle ve insanların ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla girilen ticareti onaylamadığı da iddia edilemez. Ne var ki kazanç tamahkârlığı içinde sattığı yüksek fiyatla dahi yetinmeyen tüccarlar, kötü emeller besleyerek tefeciliğe yönelen ve çalışmadan yiyen asalaklar kınanmış, fazla fiyat ya da fazla ödeme (faiz) günahkârlık olarak görülerek şiddetle yasaklanma yoluna gidilmiştir. Tıpkı ücretiyle yetinen bir zanaatkâr gibi gayretinin karşılığında fazlasına el uzatmayan tüccarın gördüğü bir hizmet olarak ticaretin kendisi, hizmet ve kanaatkârlık sınırları içinde kalınması koşuluyla, kötü ve günahkâr olarak görülmemiş, yasa dışı ve haksız da ilan edilmemiştir. “Ancak, içinde bulunulan koşulların baskısıyla sürüklenen kötü güdüler ve günahkâr hevesler, ticareti bir günah yolu haline getirmiştir. Örneğin, ticarete açgözlü davranarak, tembellik içinde daha çok kazanmayı düşlemek, kötülüktür. Aynı şekilde, ticarete her anını vermek ve karından başka hiçbir şeyi düşünmemek, topluluğu incitici ve aşağılayıcı bir haldir. Orta çağ zihniyeti içinde, ruhban sınıfından birinin ticaretle uğraşması, istifçilik yaparak vurgunculuğa yönelmesi tamamıyla yasaklanmıştır. Aquinas, ruhban sınıfından birinin ticaretten uzak durmasının zorunluluğunu, şöylece açıklamıştır. Ruhban sınıfı, yalnızca kötülüğü ve günahkârlığı içlerinde barındırmaktan kaçınmakla yetinmemekte, fakat bundan daha fazla kötülüğün ve günahkârlığın ortaya çıktığı ve beslendiği ortamlardan da kendisini uzak tutmalıdır. Kötülük ticaretin içinde saklıdır, günahkârlık da ticaretle birlikte açığa çıkmaktadır. Bundan dolayı dünyevi kazanca yönlendiren ticari hayat, tamahkârlığı ve haksızlığı beraberinde getirmektedir. Ruhban sınıfı, günahkâr doğası dolayısıyla ticareti kesinlikle hakir görmeli, kötü yaşamı ve ahlaksızlığı içine sindirenlerin bir uğraşısı olarak ticareti yermeli, ticaretin her türlü günahkârlığa kapıyı açık tuttuğunu ise asla unutmamalıdır. Bir tacir, kendisini günahın nefesinden kendisini asla kurtaramaz. Ticari uğraşların, insan zihnini dünyevi menfaatlerle doldurduğunu; ruhani ilgilerden alıkoyduğunu bildiren sözleri, dayanak haline getirilmiştir. Yeni Ahit'deki, 'emek veren çiftçinin, önceden alınan semerelerden hissedar olması lazımdır' ifadesi, ticarete kazancın katlanılan emek karşılığına denk olması gerektiği yorumuna haklılık kazandırmıştır. Belki de bu nedenle, Aquinas, tamamıyla hayır maksadıyla olmak koşuluyla ve hiç kazanç gayesini taşımaksızın, din adamları zümresinin bile, ticaretin sorumluluğunu üstlenmesinde

hiçbir sakınca görmemiştir. St. Benedict, manastır ürünlerinden her hangi birini satmayı üstlenen kimselere, hilekarlığın ve sahtekarlığın tüm türlerinden olduğu kadar, kazanç maksadı gütmekten ve tamahkarlık göstermekten bütünüyle sakınmalarını, tavsiye etmiştir.” (Clarence 1975; 43)

Bunca uyarılara ve kınamalara rağmen, orta çağ süresince doğrudan yasaklayıcı ve engelleyici bir tavır içine girilmiş olduğu, pek söylenmemektedir. Başlangıçta ticaretin günahkârlık olduğu, insanın ahlakını bozarak kişiyi haris kıldığı sürekli olarak yinelenmişse de; sonraki dönemlerde, bireyin ihtiyaçlarının karşılanmasında ticaretin zorunlu olduğunun farkına varılmış, iyi niyetlerle dürüstlük içinde kalınması halinde ticaretin yapılabilir olduğu hükmüne varılmıştır. Ticaret hakkında doğru ya da yanlış şeklinde bir yargıda bulunmaksızın, kötü ve günahkâr emellerin tesirinde kalınarak yapılmaktaysa, zarar verici bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Ticaretin haklı çıkarılması ve kaçınılmaz görülmesi eğiliminin bedeli olarak da olsa kapsamını sürekli şekilde genişletilmesi; muhtemelen, bu çağda dahi ticaretin zorunlu bir hale geldiği gerçeğini yansıtmakta, özellikle de uluslar arası ticaret etkinliğinde ticari işlemlerin çok geniş ölçekte yayılıp büyümekte olduğuna tanıklık etmektedir. Orta çağların sonlarına doğru, kilisenin ticarete yönelik tutumunun tamamıyla değişmiştir. Kilise örgütünden gelen bir kimsenin giriştiği alış veriş işlemi sırasında; yapılan ticaretin sadece tamahkârlık halinde gerçekleşmiş olduğu açık ve seçik bir şekilde anlaşılmadıkça, bundan dolayı da ahlak uzmanları farklı bir eğilim içine girdiklerini fark etmedikçe, sağduyulu iş uygulamaları karşıtı olarak çıkar sağlama emeli hiçbir kuşkuya yer vermeyecek açıklıkta belirgin bir hale gelmedikçe; ticaretin bir günahkârlık olarak kınanmaması ve tüccarların da kendinden başka kimseyi düşünmeyen para düşkünü kimseler olarak yerilmemesi gerekir. Daha önceden de görmüş olduğumuz gibi, yalnızca, kişinin kendisinin ve ailesinin nafakasını sağlamak maksadı sınırlarında kalınması koşulunda, bu ticari etkinliğini devam ettirmesi emeli haklı görülebilir.

Hiç kuşkusuz, geçim sağlama güdüsü, çok geniş ve esnek yorumlara neden olabilmekte; yaşama tarzı ilerledikçe de buna uygun şekilde ticari karların arttırılmasını haklı kılmaktadır. İlahiyatçılar tarafından öngörülen bir diğer güdü olan devlet yararı, yine çok geniş yorumlama esnekliğine sahiptir. “*El emeğiyle geçinen bir kimsenin, yalnızca açgözlülük içinde kazanç sağlama duygusundan kurtulması nasihat edilmemiş, bundan daha fazlası istenerek, arkadaşının yararına özveride bulunması şart koşulmuştur. Nefislerimizi kırmak için, yalnızca bedenlerimizi rahatlıktan yoksun kalarak cezalandırmakla kalmamalıyız, bundan daha çok komşumuzu sevmeliyiz. Aciz içine düşmüş kardeşinin geçimini sağlamak üzere ürününden vermesi, Tanrı nezdinde bu kimseyi faydalı ve hayırlı kılacaktır. İnsan, Tanrının onuru uğruna emeğiyle yaşamalıdır. Kendisi ve ailesinin yaşam içindeki zorunluluklarını karşılamak uğruna kazanç sağlaması, hristiyanın sevinç ile mutluluğuna katkı sağlar. Üstelik fakire iane vererek yardım etmiş, emeğini de hayırlı kılmıştır. Başka türlü davranmış olsaydı, çalışmasının yalnızca parasal karşılığıyla ilgilenmiş bulunsaydı; emeğini hastalıklı kılmış olurdu, kazancı da tefecilikten gelmiş olurdu. Augustine'nin belirttiği gibi, kendi ellerinle gördüğün çalışmanın bedelini tefecilik karı kılma, Tanrıya adadığın bütün ömründe bunu terk ederek ruhunu kaybetme.”* (Adelson 1962; 57) Yaşamın her anında, el emeğinin zahmetinde ve ticaretin insanı baştan çıkartan kazanç ortamında dahi;

diğerkâmlık, ihtiyacı aşan miktardan sonraki fazla kazançtan vazgeçme, alışverişlerde gözetilmek istenilen dürüstlüğün esasını oluşturmuştur. Başkalarını düşünerek özveride bulunmayı, kişisel menfaatlerinde vazgeçerek diğerkâmlık göstermeyi, daima komşusunun ihtiyaçlarını ve ödeme durumunu dikkate almayı, kendi nefsi kadar komşusunun isteklerini de düşünmeyi olanaklı kılan bu dinsel güdüler sayesinde; emek gücüyle çalışmanın gerekliliği kadar ticaretin yapılması da haklı ve zorunlu görülmüş, ticari etkinliğin gerektirdiği sarf edilen emeğin bir bedeli ölçüsünde kazanç elde edilmesi uygun bulunmuştur. Skolastiklerin öğretisinin, ticaretin zorunluluğunu haklı ve meşru kılan iyi bir güdüye sahip bulunmanın bireysel teşebbüs ruhuna çökerteceği, ticari taahhütlerde bulunmak üzere yeni işe başlayanları hayal kırıklığına uğratacağı, çalışanlar arasında gereksinimi duyulan benzeri güdüler üzerinde ısrar edilmesiyle üretkenliklerini söndüreceği ve atıl kılacağı gibi sonuçlarla karşılaşmış değildir. Orta çağ zihniyeti, hizmet ve kanaatkârlık sınırlarındaki ticareti gerçekten gerekli ve kaçınılmaz görmüş, diğer uğraşlar gibi ticareti meşru kılmış ve emeğinin karşılığını ücret olarak alan tüccarı övmüş olsa bile; alışveriş işlemlerinin doğasında tamahkârlığa ve açgözlülüğe sürükleyen, hilekârlık ile yalancılığa yönelten kazanç ve mal yığılma hırsını, sayısız ölçüdeki namussuzluğu ve şerefsizliği barındırmış olmakla itham etmiş; parayla ilgili ürün işlerde çok dikkatli olunması, ihtiyaç sahiplerine dağıtmak yerine mal ile para biriktirilmemesi, daima dinin gerektirdiği tevazu ve özveri sınırları içinde kalınması tavsiye edilmiştir. Ticaretle uğraşan bir kimsenin, alışveriş sırasında, emeğiyle geçinen sanat erbabı bir kişiymiş gibi kanaatkâr davranarak adil fiyatın gereğini yerine getirmesi ihtimalini çok daha zor bulmuşlardır. Taciri işinde tutan ucuzca alıp pahalıya satma yolunu, fakirlerden haksız kazanç sağlanmasının temeli olarak gördükleri için, ticarete daima kuşkuyla bakan Orta Çağın ilahiyatçıları; tüccarın bütün gününü kazanç emelinin alması nedeniyle tanrıyı anamayacağı görüşünü ileri sürerek, kazanç emeli içinde geçen zihin meşguliyetini günah saymışlar, para hesabını dinin prensiplerini işine hakim kılmanın önünde ciddi bir engel olarak görmüşlerdir.

6.SONUÇ

İktisatçıların önemli bir kısmı, orta çağ Avrupa'sının iktisat ahlakını ve öğretisini yansıtan adil fiyat kuramını, hem meta değerinin özü açısından ve hem de üretim fiyatları bakımından, emek değer teorisinin olduğu kadar tam rekabet piyasası uzun dönem denge yaklaşımının başlangıcı ya da temeli olarak görmektedirler. Emek değer teorisinin ki özellikle de hâlâ aritmetiksel olarak bile geçerliliği ispatlanamamış olan marxist değer teorisinin ön koşulunun, tam rekabet piyasası koşulları olduğu düşünülürse, bu görüşün gerçeklik payının bulunmadığı, asla iddia olunamaz. Ayrıca, adil fiyat teorisi, kâr ya da genel bir ifadeyle kazanç kavramını asla meşru kılmadığı için, kazanç peşinde koşan ya da kârını maksimum kılmak isteyen üretici ya da taciri tamahkârlıkla dolayısıyla günahkârlıkla suçlamış olduğu için; üreticiyi, tüccarı kısacası ekonomik faaliyette bulunan herkesi, rençper (işçi) zaviyesinden görmüştür. Emek-değer teorisinin zihinsel alt yapısını veya tarihsel ilk tarzını teşkil eden adil fiyat kuramı, klasik iktisatçıların fiyat anlayışlarına derinden tesir etmiştir. Adil fiyat teorisine göre, tüccar bir işçidir, alış ve satışlarında emeğinin karşılığını aşan bir kazanç beklentisine asla yeltenmemelidir. Bir ürünü ucuzca alıp pahalıya satmak veya

ucuza ürettiği halde yüksek fiyat verene satmak, bencillik ve tamahkârlık duygularına yenilerek en büyük haksızlığa veya günahkârlığa meyletmek olacağı için; ürünün fiyatının hesabında, tüccarın ya da üreticinin payı, işçinin gayretinin karşılıymış gibi düşünülmüştür. Böyle olunca, orta çağ Avrupa'sının ilahiyatçı ve hukukçuları, bir malın fiyatını oluşturan unsurlar içinde kâr diye bir öğeye veya paya yer vermemişlerdir. Klasik iktisatçıların teorilerine temel aldığı tam rekabet piyasasındaki uzun dönem dengesindeki sıfır kâr durumunda olduğu gibi, adil fiyat teorisi de, kazancı (kârı) maliyetin bir faktörü gibi değerlendirmiş ve kişisel emek karşılığını aşmaması konusunda gereken hassasiyeti göstermiştir.

Emek-değer teorisinde de ürün değerinin tek kaynağı emek unsuru olduğu için, burada kâr, teşebbüs sahibinin zihinsel-bedensel girişiminin meşru payı olarak değil de, ürünü üreten işçiden gasp edilen emeğin ödenmemiş kısmı olarak düşünülmüştür. Tıpkı adil fiyat teorisinde olduğu gibi, emek-değer teorisinin de vazgeçilmez temel varsayımları; metaların piyasada değerlerine satıldığı, arz ile talep farklılıklarının tamamıyla arz olduğu, arz ile talebin tesiriyle ne kadar dalgalanmaya uğrarsa uğrarsın piyasa fiyatlarında daima arzın talebe eşit olduğu denge noktasına doğru bir eğilimin bulunduğu, bu denge fiyatının ürünün değerine eşit olduğu, ürün değerinin üretim maliyetine eşitleneceği vs. şeklinde özetlenebilir. Ne kadar kapsamlı aritmetiksel tablolar hazırlanmış olsa dahi, bu varsayımlar içinde özellikle piyasa fiyatının ürün değerine eşit bir düzeyde oluşması ön koşulu, günümüze gelinceye kadar ne teoride ve nede uygulamada asla gerçekleşmemiş veya ispatlanamamış olması, emek değer teorisinin temel kusuru veya eleştirilerin yöneldiği odak noktası haline gelmiştir. Emek-değer teorisine ve klasik iktisatçılara yaptığı tesirlerle birlikte, orta çağ Avrupa'sının zihniyet dünyasının öğeleri dikkate alındığında, adil fiyat teorisi zamanının en mükemmel uygulamasıymış gibi görülebilir. Ürün fiyatının maliyet temelinde denetim altında tutulması, kazanç emelinin günahkârlıkla itham edilerek emeğin karşılığı ölçüsünde kâr artışının önüne setlerin çekilmesi; toplumun büyük bir çoğunluğunun tüketim için üretim yaptığı ve ihtiyaçların da kanaatkârlıkla karşılandığı orta çağ Avrupa'sı en uygun çözüm olarak kabul edilebilir. Ancak, kâr güdüsünün yok edilmesi, aynı anda da sermaye birikiminin sınırlandırılması sonucunu beraberinde getireceği için, adil fiyat teorisi, fiyatlara müdahaleyi zorunlu kıldığı ölçüde, serbest piyasa anlayışının dışında ve karşısında olan bir eğilimdir. Böyle bir eğilim, kârı yok etme emelini taşıdığı gibi, ister istemez, ücretleri de sabit kılma uygulamasını da zorunlu kılacaktır. Adil fiyat teorisinin, bireysel kazanç güdülerini yok etmesi, piyasaya müdahaleci düzenlemeleri getirmesi, özellikle de kâr kavramını içermemesi nedeniyle, günümüz ekonomilerinde uygulanması her yönüyle imkânsızdır. Ülke içinde müdahaleci uygulamaların yarattığı hoşnutsuzluklarla birlikte kıtlık ve karaborsa buhranları bir yana, adil fiyat teorisinin dayandığı mantık gereği yabancı paraların da değerinin sabit kılınması gibi ciddi bir müşkülâtle karşılaşılacağı kesindir.

KAYNAKLAR

- ADELSON H.L.** (1962). Medieval Commerce, Princeton
- ARISTOTELES** (2002). Politika, Remzi Kitapevi, İstanbul
- BENTMANN R.** (1979). Churches of the Middle Ages, London
- BYRON** (1990). In partnership with God: contemporary Jewish law and ethics, Syracuse
- CLARENCE S.** (1975). Medieval Law Teachers and writers, Ottawa
- CLEARY P.** (1914). The Church and Usury, Dublin
- DAY J.** (1987). The medieval market economy, New York
- DE ROOVER R.** (1948). Money, Banking and Credit in Mediaeval Bruges, Cambridge
- DEMPSEY B.W.** (1948). Interest and Usury, London
- DONALD D.W.A.** (1975). Compound Interest and Annuities, London
- DOPSCH A.** (1937). The economic and social foundations of European civilization, London
- DUDDEN F.H.** (1935). The life and times of St. Ambrose, Oxford
- FANFANI A.** (1972). Catholicism, Protestantism and Capitalism, New York
- FREYER H.** (1954). Endüstri Çağı, İstanbul
- GEMAHLING P.** (1939). Büyük Ekonomistler, İstanbul
- HERLIHY B.** (1968). Medieval Culture and Society, London
- HODGETT G. A.J.** (1972). A social and economic history of medieval Europe, London
- HUNT E.S.** (2004). A History Business in Medieval Europe 1200-1550, New York
- JEREMY D.J.,** (1988). Religion, business, and wealth in modern Britain, London
- JONES N.L.** (1989). God and Moneylender, New York
- KNIGHT M.** (1964). Economic history of Europe to the end of the middle ages, Boston

- LANGHOLM O.D.** (1984). *The Aristotelian Analysis of Usury*, New York
- LITTLE D.** (1969). *Religion, Order and Law* New York
- LOWRY T.S.** (1998). *Ancient and medieval economic ideas*, New York
- NEUMARK F.** (1943). *İktisadi Düşünce Tarihi*, İstanbul
- NOONAN J.T.** (1957). *The Scholastic Analysis of Usury*, Cambridge
- O'BRIEN G.** (1928). *An Essay on the Economic Effects of Reformation*, New York
- O'BRIEN G.** (1967). *An Essay On Medieval Economic Teaching*, New York
- PARKS T.** (2005). *Medici Money: Banking, Metaphysics and Art*, New York
- PARSONS T.** (1949). *The Structure of Social Action*, Illinois
- PICA J.N.** (1962). *The Banking and Finance Among Jews in Renaissance Italy*, New York
- PIRENNE H.** (1982). *Orta Çağ Kentleri*, İstanbul
- PLOTNIK M.J.** (1937). *Werner Sombart and his type of economics*, New York
- POUNDS N.J.** (1974). *An economic history of medieval Europe*, Longman, New York
- ROBERTSON H.M.** (1933). *Aspects of the Rise of Economic Individualism*, Cambridge
- SEE H.** (1972). *Modern Kapitalizmin Oluşumu*, İstanbul
- SHATZMILLER J.** (1990). *Sylock Reconsidered: Jews, Moneylending and Medieval Society*, Berkeley
- TAWNEY R.H.** (1980). *Religion and the Rise of Capitalism*, London
- THOMPSON J.** (1960). *Economic and social history of Europe in the Middle Ages*, New York
- ULLMAN W.** (1969). *The Medieval Idea of Law*, New York
- WEBER M.** (1950). *General Economic History*, Illinois
- WEBER M.** (1964) *The Sociology of Religion*, Boston

WEBER M. (1984). The Protestan Ethic and The Spirit of Capitalism, London

YINGER J.M. (1976). Religion, Society and the Individual, New York